

Szerkesztőségünk ezt a vitát e zárógondolatok közreadásával lezártnak tekinti, de nem tekinti lezártnak e kérdéskört tágabb vonatkozásaiban. E tágasabb folyamatba ágyazott megközelítési mód az *Élet és Irodalom*-beli vitában is áttörte a „nemzedékliség” cella-falait. Az ott már lezárt vitához, de nemcsak ahhoz kapcsolódik Kiss Ferenc és Mezei András levélváltása, melyet azzal a szándékkal adunk közre, hogy egész irodalmi-szellemi értékünket érintő fontos kérdésekben a félreértések és félreértelmességek lehetőségét próbáljuk kiküszöbölni, s a konstruktív továbblépés útját egyenlítettük. Meggyőződésünk, hogy e levélváltás közreadásával hozzájárulhatunk irodalmi életünk néhány lényeges kérdésében a szociális vagy nemzeti szempontokat egyoldalúan előtérbe helyező értelmezések, az empirikus valóságátítás és az ideologikus-teoretikus elvontság ellentéteinek meghaladásához. Úgy érezzük, hogy eme írásokban ott munkál a tisztázás igénye, a más, jogos vélemények tiszteletben tartása, s az az írói felelősség, mely a nem egyszer partikularitásokban megrekedő, művi konfliktusok helyett hittel igényli és feltételezi az együttgondolkodás lehetőségét, értelmét.

(Szerkesztőség)

KISS FERENC

Nemzet-vállalkozás?

LEVÉL MEZEI ANDRÁSNAK

Kedves Mezei András!

A fiatal írókról zajlott *És*-beli vitában leírt óvásaid készítettek erre a levélre. Lehet, az igaziak — akik rendeltetésük szerint zöldülnek és sárgulnak — lehullanak, mire megkapod, de ez nem az én vétkem. Az *És*-ben szerettem volna közölni, a Szerkesztőség elhárította. Fontos heteket vesztettünk ezzel, sok olvasót, s hamis látszatok maradtak érvényben, de hát — tudod — mi ilyen gazdagok vagyunk.

Ami a vitát illeti, az olyan volt, mint egész közéletünk. A szemek nem kapcsolódtak egymásba, amit más lapok már letárgyaltak, figyelmen kívül maradt, mindenki mondta a magáét. Termékeny polaritás sem létesült, melynek pólusai között a gondolatok elhelyezkedhettek volna. — Annyit azonban ez a bábeli beszéd is kiforgott, hogy a fiatal irodalom helyzetét csak kultúránk egésze felől lehet érvényesen megítélni. Csak hát kinek van kedve sorra venni az intézményeket, a szereposztást, a romlástünetek sokaságát?

A Csoóri felszólalását azért éreztem fordulópontnak, mert a sokak által sorolt bajok gyökerét fedte fel. Végre megtörtént az a rengés — gondoltam —, ami után csak hallgatni illik, vagy a cselekvés menetrendjét írni.

S ezután jön az a szerző, aki az évtized egyik legfontosabb vitáját (*Ilyen gazdagok vagyunk?*) összehozta, végigcsinálta, bevallja, hogy a gazdálkodásban észlelt kór-tünetek iránt az irodalom hasonló betegségei tették érzékennyé, tehát maga is átfogóbbnak tudja a bajt — de Csoóri röntgenfelvételének hitelét olyan kérdőjelekkel illeti, mintha nem is ugyanerről a valóságról készült volna. A tájékozódási pontok elhomályosulása közepett ettől csak fokozódhat fiataljaink zavara, s minthogy az említett szerző Te vagy, elsősorban Téged hívlak meg a dezorientáló félreértések eloszlatására. És hívom Eörsi Istvánt is, aki — mint látom — lényegében ugyanattól fél, amitől Te. De haladjunk sorjában!

Minden jó írásműnek — mint tudod — van valami belső dallama, „fluidum”-nak is szoktuk nevezni. Csoóri esszéiből is egyre tisztábban és teljesebben hangzik ki ez a sajátos vox humana. Foghatja akárki, akinek füle van, természetesen észleled Te

is, „Csoóri cikkét olvasva — írod — tán mondani sem kell: nem diktatúrát — rendet kíván az elme, mert igenis: rendnek kell lennie! Az igazságos rendezőelvnek érvényt kell szerezni.” — Valóban nem kell mondanod sem. Ha valakinek mégis kétsége támadna Csoóri szándékát illetően, ott az életmű, annak logikája révén eligazodhat. Miként lehetséges mégis, hogy írásod egy másik helyén költőtársad ama meggyőződéését, hogy országunk lelkülete beteg, így siklatod rossz asszociációk sínjeire: „Nem tudom igazán, hogy mikor beteg lelkületű egy ország, csak azt tudom, hogy életemben mindig akkor volt a legbetegebb, amikor az egészség nevében teltek meg a börtönök, ideggyógyintézetek és koncentrációs táborok. No, persze, erős »nemzeti egységet« te-remtő diktatúrában.”

Rossz néven nem veheted — hiszen tudod, jóhiszeműséged iránt rovásnyi kétség sincs bennem —, ha azt mondom: a két idézetet mintha két ember írta volna. Ez persze hamis feltevés, de vitánk attól, hogy mindkét passzust vállalod, csak fájdalommasabb lesz. Ellenvetésed ugyanis akarva-akaratlanul azt a nézetet és sejtést támasztja alá, amely szerint Csoóri eltúlozza a bajt, s lehet: a korszak, melyet ő *be-
tegnék* lát, később — isten ne adja — *aranykornak* bizonyul.

Ismerem ezt a Rád aligha jellemző szemléletet és argumentumait is: a viszonyítási pontokat időben és térben, melyekhez képest helyzetünk kedvezőbb. És a jóslatot is, hogy csak rosszabb lehet, ha tördeljük a poharakat.

Hogy lehet rosszabb is, ez ellen tényleg nem ad kötelezvényt a gondviselés, de hogy az *igazság felismerése, kimondása és érvényesítése* között olyan *züllesztő a szakadék*, mint Csoóri állítja, annak ez a rosszabb esélyektől való félelem a fő oka. Sokféle funkcióra jó. Jó annak, aki a magán-üdvösség csöndes és tiszta műhelyeiben érzi jól magát, tehát lehet őszinte is, de kezére jár annak is, aki lelkiismerete foltjait rövid úton szereti leöblíteni, aki véglegesíteni szeretné azt a szereposztást, melyben minden új elem beiktatása idegességet okozhat, — s mindenkinek jó, aki fél a nyilvánosság által ellenőrzött versenytől.

Ismétlem: az aggodalmat, hogy lehet rosszabb is, nem tartom aaptalannak, de kétségbeejtő volna, ha gondolkodásunk vezérmotívumává izmosodna. Van rá hajlam. A vele való fenyegetőzés rutin-jellegét, s a jövőt fürkésző elmék nyugtalanságát (érveiket, példáikat, statisztikáikat) látva természetesen az utóbbiak felelősségét érzem hitelesebbnek. Ebben erősít meg az is, amit történelmünkéről tudok. Hogy Mária Terézia birodalmában úrnak, jobbagynak jobb volt a sorsa, mint a török uralom alatt élő balkáni népeké, hogy az Osztrák—Magyar Monarchiában is jobb volt, mint a bojárok Romániájában, a mi folytonos lázongásaink csak gyengítettek bennünket, ennek beláttatásáért történetírói iskolák dolgoztak s dolgoznak máig, — de ezek sem tudták soha megmondani, példáulért már Szent István óta mért néztünk mindig messzebbre, s azt sem, hol van a határ bölcsesség és önfeladás, türelem és szervilizmus, csöndes munka és csöndes szétmállás között.

Én sem tudom, de azt sem hiszem, hogy a „lehet rosszabb is” látnokai csálhatatlanok, és gyanút fogok, ha egy Csoóri-cikk dallamától — a pohártörésnek más a hangja — sokkal hevesebben leng ki a szeizmográf, mint ha a *Demográfia* nagy tanulmánya arra figyelmeztet, hogy 20 év múlva a magyarság fogyása elkezdődik. Elhiheted: nem óhajtom Csoórit szent tehénné avatni (ő öklelné fel elsőként), de *vele vitázva* nem volna szabad a nemzet válságának nem elszigetelt sejtelmét a „megíratlan művek” miatt érzett keserűség száználmas termékeivel összekeverni. A *Nomád nappló* s az újabb versek Csoórija épp arra példa, hogy remekmű és cselekvés különbsége lehet műhelygond, de így is, úgy is a szellem ikermozdulatai. Nyerhetnek is egymáson. Igaz, Te a fiatalokat óvod, s magadat is, de nehéz elhinnem, hogy az *Ilyen gazdagok vagyunk?*-vita megette volna remekműveidet, mert nem hiszem, hogy a szellem munkamegosztását, munkatervét külső kényszerek huzamosan alakíthatják. Azok csinálják az ilyen vitákat, akiknek ez is üdvösségügyük. Úgy látom, ezt **Eörsi** is hasonlóan gondolja. A többi — a remekműhöz szükséges nagyobb bátorságról — enyhén szólva babona, melyet tisztelni lehet, de kijátszani a teljes állampolgári jelenlét mintája ellen: öncsonkítás.

Természetesen észlelem érveidben a jószándékot is: meg szeretném óvni Csoórit a félremagyarázóktól, s védem a panasz létjogát is. Persze, nem Csoóritól. Tisztán kitetszik ez ott, ahol vitáinkat az ellenzékiiség bélyegétől akarod mentesíteni. Az ilyen bélyegek tényleg kellemetlenek, de mégis: azt hiszem, őszintébben kell velük számolnunk. Egyszer egyik felettesem engem is azzal torkolt le: „őfelsége ellenzéke”. Válaszra akkor sem lévén módon, csak magamban dohogtam a költő szavait: „amíg ez az ország...” Azóta beláttam: nem lett volna szabad megsértődnöm. Ha Angliában az ellenzék állami fizetést kap, bizonyára azért, mert olyan funkciót tölt be, amelyre az angol nemzetnek szüksége van, s amelyet éppen ellenzéki mivoltában tud betölteni. A kormány hiheti, hiheti okkal is, hogy a nemzet akaratából a nemzetet képviseli, s érezheti kellemetlennek az árnyékkormány szerepét, de érzékenysége más, optikája más, információinak emberi árnyalata, vonatkozásrendszere más — tehát a nemzetnek árt, ha egy másik szervét megbénítja. Tudom, a valóságban a tolerancia korántsem zavartalan, angolán sem vagyok, s csak alkalmi analógiának szánom a példát. Behelyettesítve a mi viszonyainkba: Ófelségének a szocialista Magyarországot képelem, s fontosnak nem azt, hogy kívül állok szemben, hanem, hogy az Ő szerve vagyok. Ezért kívánom és szorgalmazom, hogy minden jobban menjen, bár ha ellenfeleim aureolája lenne is fényesebb ettől. S azt hiszem, a maga szerepét hasonlóképpen képzei el napjaink színjátékában Csoóri is, s addig nem lesz színpadképes a mai szellemi élet, amíg az ilyen szerepek létjoga törvénné nem szilárdul.

Ez pedig csak úgy lehetséges, ha elhisszük egymásnak, hogy felelőségünk „Őfelsége” iránt vitán felül áll. Ez a legnehezebb, s egyelőre nem is lehetséges, mert nem is igaz, hogy felelőségünk azonos értékű, s egyezményes mérték sincsen hozzá, így ahhoz sem, ki a pohártörő s ki az építkező. S azért nincs ilyen mérték, mert nincsenek kezdeményezések, új vizsgák, melyeken kiválhat az, ami tiszta, amire figyelni érdemes. A fiatalok ambíciója is ezért torlódik össze s kerül állutakra. Ezért lehetséges, hogy az *egészségről*, melyet Csoóri hiányol, Neked is sötét diktatúrák jutnak eszedbe, s nem a köztársasági Róma, nem Cromwell Angliája, nem a magyar reformkor. És itt van a Csoóri-cikk újabb kontrája, **Eörsi István** írása! A *közös vállalkozásból*, melyet Csoóri szorgalmaz, neki a „közös” szó szúr szemet, mivel Csoóri azt mondja: „A nemzet közös vállalkozás”. **Eörsi** az ismerős tételt fordítja vele szembe: a nemzet ellentétek egysége. De olyanformán teszi ezt, hogy a tétel első felét dokumentálva egy féligazságot varázsol egészé, s úgy szabadítja Csoórirra, hogy eláll a lélegzetem.

E művelet alapja az a tétel, hogy „a nemzet nem lehet közös vállalkozás, amíg érdekellentétek szabdalják keresztül-kasul”. Ha a *közös* mindenkit jelentene, **Eörsi** kiindulása szilárd alap is lehetne, s nyomban cáfolná József Attilát is, aki szerint „a nemzet közös ihlet”. Pedig hogy költőnk Herczeg Ferenc és a maga ihleteinek közösségére gondolt volna, nem valószínű. De ha Móricztól és Kassáktól elhatárolta is egy-egy goromba cikk, ha Illyéstől fájdalmas távolságra került is, a kor nagy nemzeti gondjaiban osztozott velük. Felvállalta azokat. S ha igaz, hogy vele a proletariátus foglalta el helyét a kultúrában, akkor egy távlatosabb szem nem ütközhet meg azon, ha a nép honfoglalásának legtehetségesebb ideológusát, Németh Lászlót e közös korfeladat végzői között látja. Ettől lehettek akár ellenségei is egymásnak. A *közös* tehát csak ennyit jelent, szellemi erőt, vállalkozást, melyhez igazodhat a nemzet jövőt alkotó része, s erőterébe: mellé vagy vele szembe kényszerül mindenki, aki a valóság vonzásában él. Ebben az értelemben Széchenyi és Kossuth, Vörösmarty és Petőfi, Ady és Kosztolányi, Bartók, Kodály, Móricz, Németh László, József Attila egy-egy korvállalkozás részesei, s ők jelképezik a magot, melyben a holnapi nemzet egésze rejlik. Teljes tisztasággal igazolható ez a mikrofilológia felől is. Most olvastam a *Külvárosi éj* című kötetről egy nagyon tüzetes stiluselemzést, s ámuldom kellett az archaikus és népi elemek bőségén, mélyről eredő szervezőgőgön. De nemcsak Németh László, hanem Babits is rá tudott hangolódni a nemzet megmentését ígérő népiségre, s jelentőségét Szekfű Gyulának s a Magyar Szemlének is fel kellett ismernie. Ennek belátása nélkül a világháború utáni stílusváltást sem lehet megérteni. És a jelenkori vonzalmakat sem. Aki látja, miként békül össze Kormos, Nagy László

műveiben Sinka és József Attila, Csoóriban Bartók, József Attila, Németh László, Kosztolányi; hogy Vas István fiúi tisztelettel emlékezik Kosztolányira, s Weöres filozófiáját sem érzi vasfüggönynek, abban óhatatlanul felmerül a gondolat: nem lehetnek alaptalanok ezek a vonzalmak.

És az is bizonyos, hogy nem filosz-tisztelet a forrásuk, annál sokkal előbbek és személyesebbek: lét-érdekű kapcsolatok. Máskor, de éppen az *És*-ben már rámutattam, hogy a Helikon és a Korunk öröksége milyen szervesen forr össze a romániai magyar irodalom mai vállalkozásaiban: Sütő, Kányádi, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár, Kocsis István, Farkas Árpád s a többiek műveiben. S hogy a polgári radikalizmus s a régi *Korunk* felől érkező Gáll Ernő milyen világosan ismeri fel ebben az interferenciában a törvényt. Ez egyszersmind jutalma is: nagy tendenciák érnek benne össze, részese lehet egy közös vállalkozásnak, melyet a partvonalról csak értetlenül nézhetne. Ő Cluj-Napocában biztosan nem írná le azt a képtelenséget, hogy nálunk nemzet és haladás egy-egy kurta pillanattól eltekintve állandóan szembekerültek egymással. Mert a szeme előtt zajló értékeremtés nemzeti indítékai láttán a múltat is jobban értheti. Némi egyszerűsítéssel **Eörsi** tételének épp a fordítottját mondanám igaznak: nálunk és körülöttünk minden nép a nemzetté válás folyamatában, annak jegyében alkotta meg legnagyobb értékeit, egész kultúráját — a vasútaktól a szonettekig.

Jól tudom, milyen sebek fakadnak fel, ha a jövő tervezésébe Németh László gondolatait bevonjuk, de be kell látni, ez is törvényszerű: a magyarság lét-kérdéseit olyan tüzetességgel és zsenialitással gondolta végig, hogy tévedései is nélkülözhetetlenek. Az a csökönység, mely e mű margójára rótt szeljegyzetekkel akarja prolongálni a harmincas évek düheit, meddő utóvédharc. Szomorú, hogy ebbe most **Eörsi** is besegített. Ha politikus volnék, azt javasolnám: kerüljük ki ezt a pontot, hogy ne kelljen megütközni. Ha már ennyire ütközőpont a Németh-mű. De kikerülhető-é, ami bennünk van? Csak alakítható, s ha ilyen súrlódásokkal, azon nyerhetünk is, ha szót kapnak mindazok, akik valóban érdekeltek, s akik bíznak is a vitafél jóhiszeműségében. Ez a mi vitánk talán ilyen lehetett volna, s lehetne a népi-urbánus elmentét néven ismert perben is békítő fejlemény. A Németh-opus vaskos, lila köteteit, ha netán az irodalompolitikai gavalléria szállította is polcainkra, jelenlétük mélyebb törvények szerint való. — Vas István emlékirataiból is látható, még legkeserűbb pillanataiban is tudta: Németh Lászlóval számolni kell. S a *Kisebbségben* azért érte fájdalmas meglepetésként, mert a jelenség jobbik részével benső kapcsolatot tartott. Ahogy Szabó Lőrincsel is a kor írástudói. Rába György kitűnő könyvből megtudható, miért. Idők múltán a kézikönyvekben is közelebb kerülnek egymáshoz, a szétválasztás már ma sem könnyű. Annyi bizonyos, a távolság, amely József Attilát Szabó Lőrinctől vagy Németh Lászlótól elválasztotta, mai összefogások lehetetlenségét nem példázhatja. Merőben más a helyzetünk: legyünk akár Lukács György, akár Németh László, netán mindkettő tanítványai.

Ha az „egységfrázisok” meddőségéről volna szó, osztoznék **Eörsi** kétségeiben, de ő világosan beszél: abban a nemzeti arányú vállalkozásban nem hisz, melyben Csoóri keserűségében is reménykedik. S azért nem, mert a nemzeti összefogásról, mint Noked az egészségről, sőtét diktatúrák jutnak eszébe. Azt hiszem, Csoóri írásának szép egységét ennek az aggodalomnak a prizmája bontotta szét. És ez az a kérdés, melyben a legsürgősebben szót kellene értenünk. Belátom, hogy a félelem nem alaptalan, de téved aki azt hiszi, a nemzeti érzés századunkban és ebben a térségben szükségképpen ömlik ordas eszmék és intézmények csatornáiba. Ha ilyen erős, mondatnám: heveny természetű, s ennyi idő óta, annak bizonyos, hogy objektív okai vannak, s azokat ráolvasással megszüntetni nem lehet. Gondolkodásunk elemi törvénye is azt kívánná tehát, hogy az érület létének jó lehetőségeit fürkészzük, mert éppen *ezek híján*, a nemzet érdekeit a humánus jegyében képviselő mozgalmak erőtlensége esetén fogható gőzös zsarnokok vitájába. S válnak úzött magánosokká a tiszta elmék.

Örülünk kellene tehát, hogy nálunk a nemzet helyzetének, gondjainak tudatosítását most költők kezdték el. Költők akiknek szándéka műveik felől tisztán látható. Akik vétket csak prométheuszit tudnak elkövetni. Helyzet-érzékelésük lehet pontat-

lan, de szándékuk sokszorosan igazolt. Szomorú tünete közéletünknek, s alig felmérhető kár, hogy kezdeményeiket olyan gáncok érhetik, mintha szellemük mocsárláng, lidércfény lenne.

Ha tehát Csoóri közös vállalkozástól reméli a nemzet olyan újjáteremtését, melyben a fiatal író is helyére talál, elképzelésének értelmét nem abból kell kiolvasni, hogy József Attilát és Szabó Lőrincet is becsüli, hanem az ő mai vállalkozásaiból. Abból tetszik ki, hogy mit akar Szabó Lőrincből vagy Németh Lászlóból átörökíteni. Meglehet, hirtelenjében nem tudná programmá differenciálni a közös vállalkozás fogalmát, de vajon Ady tudta volna-e, amikor kétségbeesetten leírta: „S még a Templomot se építettük föl.” És Illyés vajon mire gondolt, mitől remélte, hogy általa „nemzet is lesz a nemzedék”? Tüzetes programban sohasem fejtették ki, de életművük fényénél s a kor többi nagy művére figyelve minden programot meg lehetett volna alkotni, s alkottak is ilyen programokat. Pedig hát a nemzet létezett már az ő idejükben is. S mégis *feladatnak*, elmulasztott vállalkozásnak hitték. Vajon miért? Anynyi bizonyos: a nemzetet organikus közösségnek képzelték, mely ösztönösen is tudja a maga érdekeit, s ha darabokra vágják, a részecskék az egész érdekeit szolgáló idegdúcokat tudnak létesíteni, ahogy a szétszórt zsidóság minden antagonizmusok fölött is látni és óvni tudta s tudja közös temploma boltozatát. Ha jól látom, a fiatalok másik vitája, a nemzet és érték viszonyáról zajló is e gondolathoz érkezett: „Nemzet fönntartására nincs, csakis újjá alkotására van mód. Értékeket megőrizni nem, csak teremteni lehet!” (Szegedy-Maszák Mihály: Új Forrás, 1980. 4. sz.)

A Csoóri „utópiája” tehát nagyon is igazolt előzményekhez kapcsolódik. Még formulája is, a „közös vállalkozás” klasszikusok szavait társítja, de ha valaki „metaforikusnak” találná ezt az érvelést, nézhetnénk kérdésünket a nemzet tudományos meghatározása felől is. Közös nyelv, közös történelem, közös kultúra, — s az anyagi életfeltételek, a gazdasági élet és terület közössége.

Mi az, ami ezekből az ismérvekből a magyarságban adottnak tekinthető? Aki ezt lelkiismeretesen végiggondolja, ugyanoda jut, ahová Csoóri: a nemzetalkotó közös adottságok, amik rajtunk múlnak, kultúra, ízlés, erkölcs (a munkaerkölcs is!), történelmi tudat egyezményes értékei, normái megalkotásra várnak.

A végiggondolást akár itt is és azonnal elkezdeném, ha volna hozzá hely. Ennek híján csak utalhatok arra, hogy a **történelmi tudatról szólva azt kellene felmérnünk** milyen messze vagyunk a múltra vonatkozó érvényes és egyezményes kép kialakításától, milyen hamis a tudásunk saját helyzetünkről, arról is például, hogy mit gondolnak rólunk szomszédaink. És a kultúra! Nem a könyvtárakban, múzeumokban őrzött, hanem a most születő, az élő! Mi benne a közös? Hol van az a tánc-, az az ének-, az a verskincs: az a néhány alapszó, mely a segédmunkásban s az akadémikusban egyazon identitás-tudat érzését kelthetné életre. „Összeszedhetné” a szívünket, mint hajdan a zsolnárok?

Nemcsak a hiány, vagy az émyelítő magyar nóta, nem egy utópia ábrándja, hanem a megvalósulás árva csírái felől is látható, mi volna a teendő. De egyelőre megszólítani sem tudjuk egymást. Nincsenek közös jelrendszereink. Akik létrehozásukat intézik, jobbra lélektelenül csinálják. A viselkedés, a divat, a szórakoztatás alpári mintákhoz igazodik lázas sietséggel és szédelegve. Nincs réteg, áramlat, csoport, mely ízlést diktálhatna, melyre fel lehetne nézni. Ha van, nem jut fórumhoz, ha igen, hát hol itt, hol ott, hogy mintává ne tisztulhasson. — S viták sincsenek, melyek — ahogy jól működő szervezetekben a táplálék vagy a gyógyszer — céljukhoz érnének. Mérget mernék rá venni: ha most egy értelmes vállalkozásban találkozhattunk volna, Ti sem lovagolnátok a szavakon. Felszólalásotok ténye is a „vállalkozás” szükségét igazolja. Csoóri tudja mit beszél.

Nagyon jól tudja azt is, hogy az anyagi javak fontosak (ki ne tudná?), de azt is látja, hogy átváltódásuk emberi értékekre miként válhat gazdátlan ábránddá.

Mikor a parasztság termelőkedvét zápították meg, könyvet írt a gyógyulásért. Remek könyvet. Groteszk fintora helyzetünknek, hogy a gyógyultat most a költő baljós sejtelméi ellen hívják tanúnak. Nem, nem a jómódtól félti Csoóri a kultúrát (mondani is szégyen), társadalmunk erkölcsi-szellemi teherbírását véli gyöngének

(mint sokan mások), s ezért törekenynek magát a jólétet is. Nagyon kétes értékű fölényre tesz szert, aki őt valamiféle skanzen-portási szerepben szeretné elhelyezni.

Betársulni nem muszáj abba, amit ő s a hozzá hasonlóan gondolkozók művelnek, de a zavartalan jelenlét joga s a felelősebb figyelem — gondolom — kijárna nekik. A nemzeti gondnak is, ha ők teszik szavá. Ez a jog is megalkotásra vár.

Pedig a „gondra bátor” írástudók *zavartalan* jelenléte ahhoz is elég volna, hogy az egyezményes mérték, melynek alapján „Öfelsége” iránti felelősségünk minősíthető lenne, kiforrjon, s tudni lehessen, fiatalnak, öregnek kire érdemes figyelni. Különben marad a meddő síránkozás, a quasi-munka s a vele szerzett magas lóról az idült szövegelés. Vásárok gazda nélkül.

Talán bántani fog, hogy épp Neked mondom el mindezt, de alkalmat Te adtál, és **Eörsi**, ti még bíztok a saját érveitekben, s nem kívánjátok magatoknak sem a szent tehenek kiváltságait. Más levelem majd tömörebb lesz, s talán gyorsabban ér Hozzátok. Addig is kívánok minden jót

Kiss Ferenc

MEZEI ANDRÁS

Válasz Kiss Ferencnek

KEDVES KISS FERENC!

Mikor tudattad velem, hogy a szombathelyi *Életünk* vállalkozott nyílt leveled közlésére: megkönnyebbültem. Erkölcsileg, etikailag nehéz helyzetbe kerültem volna azzal, hogy ellenvéleményed magánvélemény maradt, hiszen olyan előnyt élvezhettem, melynek ha valóban örülnék, igazamban való hitemet is elveszteném, belső biztonságomat, de még a legfontosabbat is, azt hogy feltételezzem: a dologra irányuló figyelemmel nem kételkedünk egymás becsületében. Ezt az alapot pedig mindenkinek magában kell vigyáznia, magára figyelő szigorral, s bízva abban (nincs más lehetőség) hogy a tisztesség tisztességét szül. Tisztességemből veszítettem volna vétkesen is, ha „Nyílt leveled” magánlevél marad, hiszen előnyt élveztem: nyilvánosan fejthettem ki néhány gondolatot, melyek közül némelyet nem viselhettél el szó nélkül, most rajtam a sor: — így jó — ha egyben-másban igazad van, — el kell viselnem. Csakhogy a szó; „elviselni” önmagában is elviselhetetlen számomra demokratikus közéletben s méghozzá olyan dologban, melyben ha más-más oldalról is, de magát az igazságot akarjuk sok oldalról bekeríteni, megragadni. Fizikusok tudják, hogy az elemi rész is százezer oldalát mutatja —, hogyan is haragudnának egymásra, ha a tárgyra irányuló figyelemmel egymás vélt, s valódi fölismeréseinek ellentmondanak? De hol vagyunk ettől a tárgyra irányuló figyelemtől, mi, az irodalom, a kultúra emberei? — Az igazságot, bárkitől való, nekünk még el kell „viselnünk”. Leveled ezekkel az etikai kérdésekkel izgatott föl, azzal, hogy a személyes hitel, a személyiség tisztelete olyan, mint az angol gyep: sokszáz évig kell művelni ahhoz, hogy új minőség *legyen* közöttünk, olyan, amely nem hasonlítható máséhoz, csak önmagához.